

دندان اسب پیشکشی را نمی‌شمارند!

گفت‌وگو با دکتر محمد شهباء

درباره ترجمه زیرنویس فیلم

خزاعی‌فر: در زمینه زیرنویس فیلم‌های خارجی در دو دهه اخیر اتفاقی در ایران افتاده که احتمالاً حداقل از جهت کمی در سطح جهان بی‌نظیر است و آن این است که گروه‌های غیرحرفه‌ای بسیاری به صورت خودجوش سراغ زیرنویس کردن فیلم‌های خارجی رفته‌اند.

شهباء: البته نمی‌توان گفت که زیرنویس فیلم‌های خارجی در ایران از نظر کمی در سطح جهان بی‌نظیر است. از نظر کمی بیشترین مقدار یا تعداد زیرنویس مربوط به کشور چین است، با جمعیت انبوه و شمار زیاد فیلم‌ها و سریال‌هایی که به این زبان زیرنویس می‌شود. ویژگی مشترک تقریباً همه این فعالیت‌ها، در چند کشور که زبان غیر انگلیسی یا فرانسه دارند، همان است که شما اشاره کردید، اینکه این گروه‌ها به صورت غیرحرفه‌ای کار می‌کنند. منظورم از غیرحرفه‌ای یعنی اینکه بدون دریافت دستمزد و فقط از سر عشق و علاقه این کار را انجام می‌دهند. فعالیتی که شایسته احترام و تقدیر است.

خزاعی‌فر: از این گروه‌ها چه می‌دانیم؟ اینها کی و چگونه پیدا شدند؟

شهباء: تاریخچه دقیقی از فعالیت این افراد وجود ندارد. به‌ویژه که بسیاری از این افراد به دلایل کاملاً قابل درک از ذکر نام واقعی خود پرهیز می‌کنند. اما به‌طور کلی می‌توان گفت با رواج نسخه‌های دیجیتال فیلم‌ها، زیرنویس هم در کشور ما رواج یافت. مخصوصاً با رواج قالب srt که می‌شد فایل زیرنویس را در نرم‌افزار ساده‌ای مانند notepad ایجاد کرد و به اشتراک گذاشت. با افزایش شمار دانش‌آموختگان رشته‌های ترجمه، زیرنویس فیلم را می‌توان نوعی تمرین در ترجمه هم در نظر گرفت. یعنی این افراد با زیرنویس کردن فیلم –

که معمولاً فعالیتی است فارغ از انتقادهای رسمی – به تمرین ترجمه پرداختند. البته همان طور که گفتم، اکثر این افراد خودشان علاقه مند به سینما یا عشق فیلم هستند. از آنجا که زیرنویس کردن فیلم، مخصوصاً با نرم افزارهای ویژه مانند subtitle workshop فعالیتی یک نفره است و فرد می تواند به تنهایی آن را انجام دهد، این کار در یک دهه اخیر در بیشتر کشورها رواج یافته است. به این ترتیب که مترجم یا مترجمان با توجه به نسخه منتشر شده (با وضوح متفاوت و طول زمانی و تعداد فریم در ثانیه) یا براساس encoder (کسی که نسخه دیسکی فیلم را به فایل دیجیتال تبدیل کرده)، فایل زیرنویس آن فیلم را دانلود و سپس ترجمه می کنند. زمان شروع و انتهای هر دیالوگ (یعنی زمان بندی زیرنویس ها) نیز در همان فایل زیرنویس انگلیسی مشخص شده و فقط کپی می شود. اغلب زیرنویس های فارسی که ما می بینیم از روی فایل زیرنویس انگلیسی آن صورت می گیرد، یعنی بدون تماشای فیلم. و به همین دلیل گاهی نام فیلم یا اسامی افراد نادرست ضبط می شود. این موضوع در ترجمه و زیرنویس فیلم های غیرانگلیسی بیشتر خودش را نشان می دهد زیرا متن فارسی نه از روی زیرنویس اصلی آن زبان، بلکه از روی زیرنویس انگلیسی ترجمه شده است. در مورد زیرنویس انگلیسی نیز معمولاً فیلم تماشا نمی شود، بلکه گفت وگوهای فیلم با نرم افزارهای تبدیل گفتار به نوشتار (مانند درگون) استخراج می شود و سپس در نرم افزارهای ساخت زیرنویس، در جای مناسب قرار می گیرد. یعنی به اصطلاح زمان بندی می شود.

خزاعی فر: یعنی بدون تماشای فیلم؟

شهباز: بله. گفتم که ترجمه های فارسی اغلب از روی فایل زیرنویس انگلیسی صورت می گیرد. به ندرت پیش می آید که کسی با تماشای فیلم و شنیدن گفت وگوها، آنها را ترجمه کند. اگر چنین موردی رخ داده باشد، معمولاً (برای توجیه اشتباه های ترجمه) ذکر می شود که آن ترجمه به صورت «شنیداری» است و احتمال اشتباه در آن وجود دارد. این در مواردی رخ می دهد که فیلم مشتاقان زیادی دارد ولی هنوز فایل زیرنویس انگلیسی آن تولید نشده و در دسترس نیست.

خزاعی فر: آیا می توانیم این حرکت خودجوش و مردمی را که تکنولوژی امکانش را برای ما فراهم کرد نوعی جنبش فرهنگی هنری بدانیم؛ جنبشی که بدون آن قطعاً امکان فهمیدن و لذت بردن از سینمای جهان برای اکثریت ما فراهم نمی شد، به ویژه در شرایطی که فیلم خارجی را بر پرده سینما نمی بینیم و در تلویزیون هم فیلم های منتخب خارجی

با سانسور سنگین به نمایش درمی‌آید؟

شهبها: اطلاق کلمه «جنبش» به این فعالیت‌ها به‌نظم کمی اغراق‌آمیز است. شاید بتوان آن را نوعی «دلمشغولی معطوف به فرهنگ» دانست. دلیلش این است که اکثریت تماشاگران فیلم‌های خارجی، حتی در قشر تحصیل‌کرده، دوبله را ترجیح می‌دهند. زیرا به‌هرحال، تماشای فیلم بر صفحه کوچک تلویزیون با زیرنویس، مقداری از توجه را از تصویر منحرف می‌کند. باین‌حال، نمی‌توان منکر این قضیه شد که رواج زیرنویس فارسی برای فیلم‌های خارجی، به‌ویژه فیلم‌های غیر انگلیسی، سهم شایان توجهی در فهم آن فیلم‌ها داشته است. ازاین‌گذشته، زیرنویس کردن فیلم این مزیت را دارد که صداهای اصلی بازیگران خارجی را می‌شنویم. برای برخی تماشاگران، اینکه بازیگران خارجی (آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی، هلندی، و الی آخر) «فارسی» حرف می‌زنند عجیب به نظر می‌آید. اگر یک فیلم یا سریال ایرانی را با دوبله عربی یا ترکی تماشا کرده باشید، متوجه منظوم می‌شوید.

درست است که این تماشاگران می‌دانند که آن فیلم به عربی یا ترکی دوبله شده، اما از نظر روان‌شناختی، حرف‌زدن بازیگران ایرانی به زبان مثلاً عربی یا سوئدی، نوعی غرابت ایجاد می‌کند که میان تماشاگر و فیلم فاصله می‌اندازد. اینکه فیلم‌های خارجی را در سالن‌های سینما نمی‌بینیم، و نمایش آنها هم در تلویزیون، با اجمال! همراه است، خب، وضعیت تأسف‌برانگیزی است که فعلاً نمی‌شود کاریش کرد. اینجاست که تلاش فردی عده‌ای برای زیرنویس کردن فیلم‌ها شایسته احترام و تقدیر می‌شود، حتی اگر چند اشتباه هم در ترجمه وجود داشته باشد.

”
اطلاق کلمه
«جنبش» به این
فعالیت‌ها به‌نظم
کمی اغراق‌آمیز
است. شاید بتوان آن
را نوعی «دلمشغولی
معطوف به فرهنگ»
دانست.
“

خزاعی‌فر: در طول این دو دهه چه تغییراتی در وضعیت این گروه‌ها ایجاد شده است؟ به نظر می‌رسد زیرنویس کردن امروز از حال‌وهوای آماتوری سال‌های اولیه خارج شده و یک بُعد تجاری و حرفه‌ای پیدا کرده است.

شهبها: این گروه‌ها، یا بهتر بگوییم این افراد، فاقد سازماندهی به معنای مرسوم کلمه هستند و حتی گاهی یک فیلم را چند نفر ترجمه و زیرنویس می‌کنند بدون اینکه از کار یکدیگر

اطلاعی داشته باشند. تقریباً مثل همان وضعیتی که در مورد ترجمهٔ رمان وجود دارد. کافی است یک رمان خارجی برندهٔ جایزهٔ معتبری شود، در مدت کوتاهی چند ترجمهٔ فارسی از آن منتشر می‌شود. اینکه می‌فرمایید زیرنویس کردن از آن حالت آماتوری اولیه خارج شده، جواب من هم بله است و هم نه. بله، به این دلیل که فناوری‌های زیرنویس پیشرفت کرده و همان‌طور که گفتم به صورت یک نفره و بدون نیاز به مراحل پیچیدهٔ فنی درآمده. نه، به این دلیل که زیرنویس فیلم فارسی یا ترجمهٔ آن به فارسی، معمولاً بدون دستمزد است و فقط عشق و علاقه در آن سهم دارد و بس. البته در مورد ترجمهٔ فیلم‌های ایرانی به زبان‌های دیگر – اغلب انگلیسی و فرانسه و عربی – وضع فرق می‌کند. در این موارد هم ترجمه حرفه‌ای است و هم دستمزد پرداخت می‌شود. در برخی شبکه‌های تلویزیونی نیز برای زیرنویس کردن فیلم‌ها یا برنامه‌های خارجی، به مترجم دستمزد پرداخت می‌شود که گاهی به صورت قرارداد کاری ماهانه است.

خزاعی‌فر: خاطرم هست برخی زیرنویس‌ها که در گذشته می‌دیدم شبیه به ترجمه‌های ماشینی بود. البته این قبیل زیرنویس‌ها بر علاقه افراد به فیلم‌ها تأثیرات منفی هم می‌گذاشتند و گاه باعث می‌شد که فرد معنی فیلم را به کلی نفهمد و از فیلم بدش بیاید. ولی در بیشتر مواقع مفید و ضروری بودند.

شهبها: از این نوع زیرنویس‌های ماشینی هنوز هم مواردی دیده می‌شود! مخصوصاً وقتی که ترجمهٔ انگلیسی گفت‌وگوها موجود نیست و برخی از مترجمان از خدمات ترجمهٔ آنلاین (مانند گوگل ترانسلیت) کمک می‌گیرند! البته اگر ترجمه بد باشد، دلیل نمی‌شود که تماشاگر از خود فیلم بدش بیاید. خاطرم هست که در دههٔ ۱۳۶۰ ما دانشجویان مشتاق سینما، فیلم‌های آندری تارکوفسکی را بدون زیرنویس و به زبان روسی تماشا می‌کردیم و پلک هم نمی‌زدیم! با این حال، با شما موافقم که وجود زیرنویس ماشینی، بهتر است از نبودن زیرنویس. زیرا برداشتی کلی از فیلم به دست می‌دهد که در مورد برخی فیلم‌ها همان کافی است. برخلاف تصور رایج، فیلم‌های سینمایی با جزئیات در ذهن

”
در دههٔ ۱۳۶۰ ما
دانشجویان مشتاق
سینما، فیلم‌های آندری
تارکوفسکی را بدون
زیرنویس و به زبان
روسی تماشا می‌کردیم
و پلک هم نمی‌زدیم!
 “

تماشاگر نمی‌مانند، مگر در ذهن شمار اندکی از خوره‌های فیلم که هر فیلم را بارها و بارها تماشا می‌کنند. معمولاً از هر فیلم تصویری کلی در ذهن باقی می‌ماند. برای همین است که بسیار پیش آمده که فیلمی را تا نیمه دیده‌ایم و بعد متوجه شده‌ایم که آن را قبلاً دیده بودیم. جزئیات ترجمه و زیرنویس که جای خود دارد. البته این حرف مرا توجیه خطاهای ترجمه در زیرنویس قلمداد نکنید. زیرنویس هم باید عاری از خطا باشد، تا حد امکان. به شوخی آمیخته به جدی می‌توان گفت دربارهٔ فعالیت خودجوش و مفتکی زیرنویس، همان ضرب‌المثل قدیمی صدق می‌کند که دندان اسب پیشکشی را نمی‌شمارند! به‌ویژه که چون مترجمان زیرنویس‌های فارسی معمولاً (جز چند مورد اندک) نام واقعی خودشان را درج نمی‌کنند، و این زیرنویس‌ها مبنای هیچ امتیاز رسمی و غیررسمی و مادی و معنوی قرار نمی‌گیرد، شاید بتوان کیفیت ترجمه در زیرنویس‌های فارسی را به دیدهٔ اغماض نگرست. احتمالاً به همین دلیل است که تاکنون مقوله‌ای به نام «نقد زیرنویس» شکل نگرفته است. میزان امتیاز (یا تعداد ستاره‌ای) که کاربران در سایت‌های دانلود زیرنویس به هر مورد می‌دهند، نوعی ارزیابی کلی است نه نقد به معنای مرسوم کلمه.

خزاعی‌فر: از جهت فنی، کاری که مترجم برای زیرنویس می‌کند همان کاری است که برای دوبله می‌کند. متنی گفتاری وجود دارد که باید به متن گفتاری روان و منسجم و قابل درکی ترجمه شود. و اتفاقاً ترجمهٔ روان دیالوگ کار بسیار سختی است و تسلط فراوان به زبان فارسی را می‌طلبد.

شهباز: ترجمه برای زیرنویس و دوبله، ماهیت تقریباً یکسانی دارند. اینکه می‌گوییم «تقریباً» به چند دلیل است. اول اینکه در زیرنویس دست مترجم از نظر طول جملهٔ گفتار باز است، زیرا روی تصویر قرار می‌گیرد و رعایت تطابق با حرکات لب بازیگر در آن وجود ندارد. می‌دانیم که در دوبله، ابتدا و انتهای گفتار ترجمه‌شده باید با آغاز و پایان حرکات لب بازیگر همخوان (یا به اصطلاح سینک) باشد. به‌علاوه، کلمات فارسی هم باید با حرکت لب بازیگر بخواند. مثلاً در ادای کلمهٔ passenger حرف p با تأکید و بازشدن لب‌ها همراه است و لب‌ها به بیرون کشیده می‌شود، ولی در کلمهٔ «مسافر» فارسی حرف «م» با بسته‌شدن لب و حرکت آن به جلو همراه است. تطبیق این موارد ظریف، از وظایف مدیر دوبلاژ است. اما در زیرنویس که اغلب فعلیتی یک‌نفره است، «مدیر زیرنویس» وجود ندارد! نکتهٔ دوم، رعایت لحن و سیاق کلام در دوبله است. یعنی رعایت نوع حرف‌زدن دبیر ادبیات با قصاب سر کوچه فرق می‌کند. این تفاوت در زیرنویس معمولاً رعایت نمی‌شود. سیاق زیرنویس‌های

فارسی تقریباً همیشه ادبی است، مگر در مواردی که سیاق کلام شخصیت در فیلم، خیلی مشخص باشد و به اصطلاح داد بزند که ادبی نیست. سوم مسئله لهجه است که در دوبله بیشتر قابل انتقال است تا زیرنویس. به طور کلی، زیرنویس به ترجمه ادبی بیشتر نزدیک است تا به دوبله. اینکه گفت و گوها باید روان باشد، خوب، از شرایط اولیه ترجمه است. مگر اینکه گفتار در فیلم اصلی هم پیچیده و نامفهوم باشد.

خزاعی فر: متن زیرنویس فیلم‌ها معمولاً متن توصیفی نیست؛ بلکه گفت و گو است، گفت و گوهایی که معمولاً باید به شکلی روان و امروزی و منسجم و خودمانی ترجمه بشوند. و در آوردن چنین گفت و گوهایی از ترجمه متن دشوارتر است چون خواننده یا بیننده انتظار دارد که گفت و گو روان و طبیعی باشد، ولی چنین انتظاری از متن نیست. منظوم این است که برخی از مترجمان زیرنویس کار را با سخت‌ترین نوع ترجمه آغاز کرده‌اند، نوعی که به ظاهر ساده است ولی به واقع دشوار.

شهبا: درست است. بیشتر مترجمان زیرنویس فیلم با آزمون و خطا پیش رفته‌اند. چاره‌ای هم نداشته‌اند. به نظرم، مهم‌ترین شرط لازم برای ترجمه زیرنویس فیلم، آشنایی با نقش گفتار (دیالوگ) در فیلم است. اینکه گفتارهای فیلم حالت پینگ پونگی دارند. یعنی حفظ ارتباط دوسویه گفتارها نکته مهم و اصلی است. مثلاً اگر در گفتار اول، شخصیت الف به انکار دزدی می‌پردازد و بر کلمه «دزدی» تأکید می‌کند، همین کلمه «دزدی» را باید در گفتار شخصیت ب حفظ کرد و آن را با معادل‌هایی مانند «سرقه»، «دستبرد»، «کش رفتن»، و مانند آن عوض نکرد. منظوم این است که تسلط بر ساختار گفت و گوها، مهم‌ترین مهارت در ترجمه زیرنویس است که خودش چندین شاخه پیدا می‌کند، یعنی بحث اصطلاحات، تکیه کلام‌ها، ضرب‌المثل‌ها، موارد فرهنگ ویژه، خرده فرهنگ‌ها، و الی ماشاءالله موارد دیگر پیش می‌آید.

خزاعی فر: با توجه به همین موارد که گفتید، به نظر می‌رسد یکی از تأثیرات زیرنویس خلق زبانی جدید است که ما در دوبله نمی‌بینیم. منظور از زبان جدید، زبان محاوره به طور کلی و ناسزاها و کلمات جنسی به طور خاص است. بعضی از این کلمات ترجمه لفظ به لفظ کلمات و تعبیرات خارجی است و برخی هم از فارسی غیررسمی متداول بین نسل جدید گرفته شده است. در این مورد نظرتان چیست؟

شهباء: من با این گزاره چندان موافق نیستم که در زیرنویس، زبان جدیدی خلق شده است. بیشتر با نوعی آزادی در کاربرد واژگان مواجهیم. دلیل اصلی این است که چون زیرنویس تحت نظارت دولتی نیست، مترجمان آزادی عمل بیشتری دارند. از این گذشته، ناشناخته بودن مترجمان و فعالیت انفرادی آنها، این آزادی عمل را شدت بخشیده است. در دوبله، به هر حال، چندین نفر با هم دخیل‌اند، استودیوی مشخصی دارند، و نوعی فعالیت تجاری است، هر چند در سال‌های اخیر دوبله‌های غیرتجاری و داوطلبانه هم صورت گرفته است. اتفاقاً در حوزه ناسزاها، مترجمان زیرنویس به فارسی، خوش ذوقی‌های متنوعی ارائه داده‌اند! این نوآوری‌های زبانی، هم شامل تغییر در ساختار لفظی و نحوی عبارات خارجی است و هم کاربرد اصطلاحات رایج در میان نسل جدید. حتی گاهی از شکلک‌ها (ایموجی) هم استفاده کرده‌اند. فراموش نکنیم که زیرنویس به هر حال نوعی متن دیجیتال در فضای مجازی است، و برخی از ویژگی‌های متن نویسی در شبکه‌های اجتماعی به آن راه یافته است. شخصاً با این مسائل مشکلی ندارم. زیرا بخش گویایی از جامعه‌شناسی زبان فارسی در سال‌های اخیر است. به نظرم، روش مناسب نه برخورد قهری یا اخلاقی با این تعبیرات، بلکه بررسی زبان‌شناختی و جامعه‌شناختی آنهاست.

خزاعی فر: در پایان، وضعیت زیرنویس فیلم در ایران را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

شهباء: در کل آن را مناسب می‌دانم. با توجه به شمار فراوان فیلم‌ها و مجموعه‌های تلویزیونی که در کشورهای گوناگون ساخته می‌شود، تلاش برخی افراد برای زیرنویس کردن آنها واقعاً تحسین‌برانگیز است، حتی اگر آن را عملی تفننی و غیرانتفاعی بدانیم. زیرنویس کردن برخی مجموعه‌های تلویزیونی که در چند فصل و چندین اپیزود – گاهی بیش از دوستان اپیزود – ساخته می‌شوند، حتی اگر چند خطای ترجمه‌ای هم در آنها وجود داشته باشد، دست‌مریزاد دارد. نکته بعدی، توجه محافل دانشگاهی به زیرنویس است. شمار پایان‌نامه‌های دوره‌های کارشناسی ارشد در زمینه زیرنویس فیلم به‌طور اخص و ترجمه دیداری شنیداری به‌طور اعم، فزونی یافته و برخی از آنها در قالب کتاب و مقاله انتشار یافته است. انتشار این کتاب‌ها و مقالات، راهنمای علاقه‌مندان به زیرنویس قرار گرفته و شخصاً – که پیگیر تحولات زیرنویس و دوبله فیلم هستیم – تأثیر آنها را در روند کلی زیرنویس به فارسی می‌بینم. 